

06. Dil felsefesi bağlamında sözler, sesler, işaretler**Keziban TOPBAŞOĞLU¹****APA:** Topbaşoğlu, K. (2023). Dil felsefesi bağlamında sözler, sesler, işaretler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 96-106. DOI: 10.29000/rumelide.1342090.**Öz**

İnsan, varoluşundan itibaren, kendini çevreleyen dünyayla o veya bu yolla iletişime girme, duygu ve düşüncelerini ifade etme arzusundadır. Bildirişmenin tek yolu doğal bir dil kullanmak değilse de dil bu anlamda son derece önemli ve de öncelikli bir araç olarak insanlığa hizmet eder. Duygu ve düşüncelerimizi aktarmaya yarayan; nesneleri tanımlayan, onları adlandırma ve yorumlamaya fırsat tanıyan dile yönelik felsefi soruşturmalar ve bu bağlamda söz, ses ve işaretlerin dünyayı anlamamızda oynadığı rol, bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. Dil felsefesi, dilin doğası, bildirişim ve anlamla yakından ilgilenen felsefe dalıdır. Dil felsefesi, dili nasıl kullandığımızı, dilin kökenini, dilin nasıl işlediğini ya da işletildiğini, duygu ve düşüncelerimizin nasıl şekillendiği ve dil dünya görüşümüze nasıl yansıdığını anlamaya yarar. Dil felsefesindeki merkezi söylem alanlarından biri de sözler, sesler ve işaretler arasındaki ilişkidir. Dil, düşünce ve kültür arasında girift bir ilişki olduğu açıktır. Dilde anlam arayışına, kültürel unsurların ve dil dünya görüşünün bağlamları yorumlamadaki sağaltıcı duruşuna da ayrıca dokunacak olan bu çalışma, dilin bu karmaşık doğasından hareketle, dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi inceleyerek, anlamı ve fikirleri iletmek için sözleri, sesleri ve işaretleri kullanmanın felsefi sonuçlarına dair iç görüler sunacaktır. Bu noktada Platon, Descartes, Frege, J. Kristeva, N. Chomsky, L. Wittgenstein, H. Putnam, S. Kripke ve diğer bir dizi isim odağa alınarak, bu alana adadıkları çalışmalardan faydalanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dil felsefesi, anlam, sözler, sesler, işaretler***Words, sounds and signs in the context of language philosophy*****Abstract**

Since his existence, human beings desire to communicate with the world around them in one way or another and express their feelings and thoughts. Although using a natural language is not the only way to communicate, language serves humanity as an extremely important and powerful tool in this sense. This study focuses on the philosophical investigations of language, which serves to convey our feelings and thoughts, defines objects, allows naming and interpreting them, and in this context, the role of words, sounds and signs in our understanding of the world. Philosophy of language is a branch of philosophy that deals closely with the nature of language, communication, and meaning. Language philosophy helps us understand how we use language, how language works or is operated, how our feelings and thoughts are shaped, and how language is reflected in our worldview. One of the central areas of discourse in the philosophy of language is the relationship between words, sounds and signs. There is an intricate relationship between language, thought, and culture. The search for meaning in language, the therapeutic stance of cultural elements, and language worldview in interpreting contexts will also be touched upon, this study examines the relationship between language and reality

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı ABD (Kars, Türkiye), kezibantopbasoglu@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-5943-1230 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 09.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342090]

and provides insights into the philosophical consequences of using words, sounds and signs to convey meaning and convey ideas, offers. At this point, Plato, Descartes, Frege, J. Kristeva, N. Chomsky, L. Wittgenstein, H. Putnam, S. Kripke and several other names will be focused on and their work devoted to this field will be utilized.

Keywords: Philosophy of language, meaning, words, sounds, signs

Giriş

1. Dil felsefesi

Dil felsefesi, dil ile dünya, dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi araştıran, sınırları son derece geniş bir alandır. Tarih boyunca sayısız filozof gerek hayatını gerekse de tüm kariyerini dilin doğasını ve işlevlerini analiz etmeye adanmıştır. Dil felsefesi, dili tanımlamakla başladığı işini, dilin köklerine kadar götüren ve bu arada da anlam arayışını sürdüren bir sürece işaret eder. Sonuç olarak dilin köken problemi hem son derece aktüel hem de alabildiğine tipik bir problemidir. Bu problem de bizi çözümsüz bir dizi tartışmanın eşiğine götürmekte ve bu yolla da felsefi bir süreç gerçekleşmektedir.

Dil felsefesinin ilgisi ve odağı, dilin gerçeklikle olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşmıştır; dilin işlevselliği, özellikle de anlamı aktarmadaki rolü ve bunun insan tarafından nasıl işletildiği onun çalışma alanına girer. Kısaca dil ve felsefe arasındaki ilişkinin ya da dile yönelik felsefi soruşturmaların bütün yönleriyle bizi dil felsefesiyle tanıştırmakta ve birbirinden farklı teori ve yaklaşımlar geliştiren dil filozoflarının kendi inanç sistemi ve koşullarındaki değerlendirmelere de ulaşma şansı yaratmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, dil felsefesinde ‘anlam’ mercek altındadır ve bir şeyin anlamı yalnızca doğal bir dilin kelime hazinesinden faydalanılarak betimlenmemektedir. Bu noktada sözcükler kadar, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları cümleler ve bu cümlelerin yer bulduğu metinlerdeki bağlam da önemli ve de dikkate değerdir. Çünkü bağlam, sözcüklerin doğru yerde doğru anlamını bulmasını ve bu anlamların da doğru yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu yorum ki aslında bir anlamlandırma sürecidir. Söz konusu metinlerde konunun özüne yönelik açığa çıkan göstergeler, dünyayı nasıl algıladığımız, nesneleri nasıl adlandırdığımız, kısaca dil dünya görüşümüzde söz konusu göstergelerin nasıl çağrışım yaptığıyla yakından ilişkilidir.

Göstergeler, birer işaretler ve işaretler iletişimin birden fazla yolla gerçekleşmesini sağlar. Bir görüşü, bilgi veya iletiyi karşı tarafa aktarma veyahut bu yolla karşı taraftan bir ileti almada kayda değer bir işlevselliği vardır. Öncelikli olarak dil felsefesi bağlamında düşünülürse, bu işaret elbette bir sözcüktür. Çünkü sözcükler, bir dili oluşturan birincil öğelerdir. Ancak bunun yanında, bir çizim, figür; bir sembol, bir ritüel ya da bir jest de anlamlandırma noktasında ve şeylerin anlamsal açıdan yorumlanmasında da bir sözcük kadar dikkate değerdir.

2. Dil filozofları ve anlam arayışları

“İdealim belirli bir soğukkanlılıktır.

Tutkulara müdahale etmeksizin onlara dekor sağlayan bir yapı”.*

Tarihsellik noktasında bakıldığında, dil filozoflarının dil tarafından anlamın nasıl aktarıldığı sorunsalı bizi, oldukça geriye götürmektedir. Dil filozofları uzun zamandır sözcükler ve onların gönderme yaptığı şeyler veyahut nesneler arasındaki ilişki, referans ve hakikatin doğası, bağlam ve yorumun rolü ve dilsel anlayış ve iletişim olasılığı dahil olmak üzere birbirinden farklı durumlarla ilgilenmektedirler.

XX. yüzyılın en önemli filozoflarından, matematik ve mantık alanlarına adanmış birbirinden değerli eserleriyle tanınan ve çağdaş dil felsefesinin kurucusu kabul edilen Friedrich Frege’ye göre, ‘dil felsefesi epistemolojiden de ontolojiden de önce gelir: Bu görüşüyle Frege, felsefede bir devrim yapmış, o zamanlar daha yeni tanınmaya başlayan fenomenolojiye karşı da kesin bir tavır takınmıştır. Ona göre fenomenoloji “empirik bir psikolojizmdir” (Özcan, 2021: 47). Frege, son derece sofistike bir referans olan ‘hakikat teorisi’ çerçevesinde, cümleler hem bir anlama hem de bir göndergeye sahiptir; doğruluğu da bu ekseninde değerlendirilmektedir.

Frege’nin amacı metafiziğin kökünü kazımak değildi; dili aydınlatmaktı, çünkü genellikle bir ve aynı kelimeyle çok farklı şeyler belirtiliyordu. Bu durum dilde karışıklıklara ve belirsizliklere yol açıyordu. Aristoteles’te ilk felsefe ne ise Frege’de de anlam teorisi odur yani dil felsefesinin temelidir ve nihai amacdır. Teorisini ilk felsefenin temeli ve paradigması gibi görmüştür; anlam konusunda bilimsel ve sistematik bir teori oluşturmak için izlenecek yolu göstermiştir (Özcan, 2021: 47 & Bouveresse, 2009: 12).

Dile yönelik özgün bakış açısı ve yaklaşımlarıyla bilinen ve sözcüklerin bağlamlarda kök saldıgını iddia eden L. Wittgenstein da dilin en etkili filozoflarından. Avusturyalı ünlü filozof, sözcüklerin anlamının dildeki kullanımlarıyla değerlendirildiğini savunmuş, tek başına anlam diye bir şeyin varlığını kabul etmemiştir. Wittgenstein bağlamdan çıkan anlamı kitlelerin bakış açısı, sosyo- kültürel durumu ve sahip oldukları somut olmayan kültürel miraslarla ilişkilendirmiştir.

Günümüze yaklaştıkça, değişen dünyayla birlikte, çağdaş dil filozoflarının dilsel soruşturmalarının da yön değiştirdiğini ve anlam arayışlarında kurallara meydan okuyan yaklaşımları da dikkat çekmeye başlamıştır. Örneğin Saul Kripke ve Hilary Putnam gibi dil filozofları, dil vasıtasıyla dünyayı anlama arasındaki ilişki üzerinde yoğun olarak durmuş, anlamın bir dizi kurala indirgenemeyeceğini savunmuşlardır. Bu filozoflara göre, sözcük ve kavramlardaki anlamlar genellikle algısal ve bilişsel deneyimlerimizle iç içe geçmiştir, dolayısıyla dil ve anlam birkaç kural veyahut normla açıklanamayacak kadar özel ve önemli bir konudur. Örneğin Kripke, Wittgenstein’in dil oyunları üzerinden getirdiği eleştiride bir kurala uymanın imkânsızlığını, ‘kural- eylem ilişkisi üzerinden, en azından Wittgenstein’in yapmaya çalıştığına benzer bir şekilde, dil oyunlarının uzamsal-zamansal bir süreç olarak kural tarafından sınırlanabileceğine dikkat çekmez’ (Gülter, 2014: 19-20).

Görüldüğü gibi, birbirinden farklı dil filozofları özgün ve teorik bakış açılarına bağlı olarak anlam arayışlarında çeşitli yol ve yöntemler kullanmışlardır. Söz konusu yöntemler içerisinde, en alışlagelmiş ve de işlevsel olanlar kuşkusuz, dilsel yapıları çözümlemek, bağlam üzerinde durmak, çeviri yoluyla

* L. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, (Çev.H. Barışcan), İstanbul: 2014, Metis.

karşılaştırmalar yapmaktır. Dili analiz ederken özellikle sözdizimi ve anlambilimden hareket eden filozoflar, sözcükten başlayarak cümleye ve en önemlisi de gramere odaklanırlar. Bağlam ise onlar için son derece önemlidir; anlamın belirlenmesinde, daha net bir ifadeyle doğru anlamın açığa çıkarılmasında bağlamın alt metinlerinin doğru okunmasındaki pragmatik etkenleri incelemek gerekmektedir. Çeviriye ise bazı dil filozofları özel önem atfetmişlerdir; metinlerin çevirileri karşılaştırılarak, farklı dillerde nesnelerin, olguların, durumların vb. nasıl adlandırıldığını belirlemek ve kültürel ve tarihsel bağlamlarda ifadelerin en doğru anlamını ortaya koyabilmek adına işlevsel bir yaklaşımdır.

3. Dil felsefesi bağlamında sözler, sesler, işaretler

"Bir tümcenin ritmini kavrayamamak tümcenin bizzat anlamını kavrayamamaktır"^{**}.

Nesneleri adlandırma ve bu yolla da onlara anlam atfetme ihtiyacı insanın doğasında vardır. Bu bir nevi düzenleme işlevidir. Belirli anlamlar dünyasında sözlü bir işaret: (a) belirsiz ve bulanık şeyler için bir anlam seçer ve ayırır; (b) bu anlamı kaydeder ve depolar; (c) gerektiğinde diğer şeylerin anlaşılması için bunu uygular: *Dil, belirli anlamlar seçer- korur ve uygular* (Poyraz, 2013: 227). Sözcüklerin anlam kazanması, cümle içerisinde ve birlikte kullanıldığı ifadelerle birlikte düşünüldüğünde doğru bir mesajı iletebilir. Dolayısıyla bağlam, kişisel tecrübe ve deneyimler, toplumsal ve kültürel normlar/ kodlar vb. bu anlamın edinimi noktasında arabulucu rol üstlenmektedir.

Sözcüklerin dil felsefesi bağlamında incelenmesin evveliyatı antik çağlara dayanmaktadır. Ancak bunun öncesinde "beden dilini" odağa alan çalışmalarıyla öne çıkan Condillac'tan özellikle bahsetmek gerekmektedir. Çünkü her ne kadar dili daha geri planla tutmuş olsa da Rousseau, bütünüyle değilse de çoğu açıdan Condillac'tan bir hayli etkilenmiştir. Condillac *Principes generaux de grammaire pour toutes les langues* (kısaca Gramer diye anacağımız) adlı eserinin dillerin oluşumunu tasvir ettiği birinci bölümünde, yeryüzünde konuşulan bütün dillerin kökeninde, günümüzde "beden dili" denen bir "davranış dilinin" bulunması gerektiğine inanmaktadır (Altınörs, 2018: s.110-111).

Dile felsefi bir yaklaşımla bakmak ne denli eskiye dayanıyorsa, sözlerin ya da sözcüklerin bu bağlamda incelenmesi ve dikkate alınması da bizi, bir o kadar geriye götürmektedir. Nitekim, bu çalışmaların başlangıcı Antik Yunan felsefesi ve Antik Yunan filozoflarıyla başlamış; bu anlamda öne çıkan filozoflar da Platon ve onun felsefi mirasının başlıca koruyucusu olarak bilinen Aristoteles'tir. Söz konusu filozofların sözcükleri felsefi bakış açısıyla incelerken çoğu kez fikirleri çatışmıştır; bu durumun göstergebilimsel bir anlam arayışının sonucu olarak da açığa çıkmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu doğrultuda Platon nesnel bir yaklaşımla ilerlemiştir; burada anlam da nesneldir ve onu adlandıran insandan da bağımsız hareket etmektedir. Yani Platon, bir nesneyi sözle işaretlemeye, sözcüklerle adlandırmada ya da onlara çağrışımında bulunmada tüm bunların önceden belirlenmiş bir sistemle işletildiğini savunmaktadır. Poyraz (2013), dilde anlam problemini felsefi anlamda ciddi olarak inceleyen ilk filozof olan Platon'dan önce dilin yapısı ve gerçeklikle olan bağlantısı hakkındaki görüşlerin, anlam bağlamından ziyade sözcüklerin temsil ettiği gerçeklik bağlamında ele alındığını ifade eder; bu çerçevede *Kratylos* diyalogunda, kavramın göstergesi olan adın nesneyi gerçek anlamda yansıtmayı yansıtmadığını tartışmaktadır (Poyraz: 2013:228).

^{**} Nietzsche, İyinin ve Kötünün Ötesinde.

Aristo'dan Condillac'a kadarki filozoflar "anlamlılığ" zihinsel bir *entite* olarak gören bir ortak paydada buluşmuşlardır. Dil felsefesinde açığa çıkan iki temel bakış açısından olan "zihincilik" bir diğer bakış açısı "davranışçılık" ile karşı karşıya gelir. Başlangıçta psikolojik bir tutum olarak ya da psikolojiyi temel alan bir akım olarak karşımıza çıkan "davranışçılık" (behaviorizm), daha sonraları dilbilimsel bakış açısıyla dil filozoflarının gözünde "dilsel davranışçılık" şeklini alır. Kabaca, behaviorizm diğer psikişik olgular gibi insanın dil becerisini uyaran- tepki veya davranış- pekiştireç mekanizmasıyla çevreden edinilen davranış örüntüsü olarak açıklamak ister (Altınörs, 2018: 189). Elbette bunu yaparken de dilin tarihsel kökenine ilişkin spekülasyonlar yaklaşımları öteleyerek, dil-davranış arasındaki yansıyan olgu ve pratiklerle daha çok ilgilenir. Bu da sistematik analiz noktasında behaviorizmin dilbilim olgularını soyut hipotezlerden aşağı yukarı apriori düzleme çekmesi anlamına gelir.

Daniel Laurier "zihinci" ya da "ideacı" diye nitelendirilen yaklaşımların "anlamlılığ", dili kullanan kişilerin zihinlerinde açığa çıkan fenomenlerle veya süreçlerle açıklamaya gayret gösterirken, dili, fikirlerin iletilmesi, aktarılması ya da içsel ruh durumlarının dışa yansıtılmasının bir aracı olarak görür (Laurier 1993: 17). Bununla birlikte Chomsky de 'zihinci' anlayışı benimser ve davranışçı dil felsefesine karşı çıkar. Chomsky'nin fazlasıyla etkilendiği filozofların başında Descartes gelir.

Descartes'tan çok uzun zaman sonra Noam Chomsky, onun düşüncelerinden etkilenip dünyaca ünlü 'Kartezyen Dilbilim' teorisini geliştirir. Chomsky de Descartes gibi, dilin insana özgü olduğunu savunur; dili, öğrenmenin ve konuşmanın, koşullanma ile açıklanamayacak bir zihinsel süreç olduğu üzerinde durarak davranışçı dilbilim teorilerine karşı çıkışında Kartezyen felsefesinin "zihinci" dil öğretisinden beslenir (Altınörs, 2012: 69). Temelde Descartes'ın felsefi fragmanlarıyla beslenen teori, dilsel öğrenme sürecini zihinsel kategoriye indirgeyerek, dilbilim tanımlama formasyonunu egosantrik merkezçiliğe iter. Chomsky, Descartes dışında Port Royal Ekolü dil anlayışından ve Humboldt'tan da önemli ölçüde etkilenmiştir (Özcan, 2022). Özellikle evrensel dil teorisini geliştirirken ve derin yapı-yüzey ayrımını ortaya koyarken, temeli akla dayanan dil anlayışına sahip Port Royal Ekolünün bütün dillerde ortak olan ilkelerin varolduğu görüşünü dayanak olarak kabul etmektedir. (Chomsky, 2002: 34-36). Chomsky üretici dilbilim kuramı çerçevesinde dili kelimeler, işaretler, sesler dizgesi olarak görmekte ve dilin neliğini etkin ya da üretken kullanılabilmesinde aramaktadır. Oysa Mengüşoğlu'nun da yerinde bir tespitle ifade ettiği gibi dil, yalnızca kelimeler, işaretler ya da sesler sistemi olarak nitelendirilemeyecek bir varlık alanıdır (Özcan, 2022: 58-59). Yani dili ontolojik olarak ikincil olgu alanında tanımlayan bu yaklaşım, dili olgu-fenomen bağlamında da bilişsel canlılığa kavuşturur.

Başka bir açıdan Descartes ve Rousseau sözü, insanı hayvandan ayıran başlıca meleke olarak görür. 'Söz insanı diğer hayvanlardan ayırır' (Rousseau, 1993: 55). Descartes'a göre, hayvanların söz söylememesi organ eksikliğinden değildir. Saksaklar ve papağanlar insanların telaffuzlarını tekrar ederler ancak konuşamazlar, söylediklerini düşünmezler. Hâlbuki organ bakımından engelli olan doğuştan sağır ve dilsizler bile işaretlerle anlaşılır (Altınörs, 2018: 117-118 & Descartes, 1966: 79-80). Fonksiyonel olarak bilişsel sürece, zekâ durumuna işaret eden bu önerme, denilebilir ki, dili aynı zamanda nörolojik kaynaklı yapısal yeterlilikten stratejik ağlar, kümeler bütününe taşır. İnsan ve hayvan arasındaki dilbilimsel farklılık da fonetik benzerlikten bağımsız perspektifte tamimiyle bilişsel zekâ ve nörolojik yeterlilik boyutuna gelir.

Yine daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, önemli dil filozoflarından Wittgenstein'a göre, dünyayı anlamanın yolu dilden geçmektedir; Özellikle *Tractatus**** eserinde olgusal kavrama yollarını ararken tüm gerçekliğin de sözler ve sözcüklerin bütünü olan cümlelerde gizli olduğuna inanmıştır. Olgusal pozitivizmini, teorik olarak mantık-matematik ve resimsel dil boyutuyla birleşen Wittgenstein, olanaklı olanı felsefi belirsizlikten ayırırken dili de mantıklı ve olanaklı önermeler silsilesiyle tanımlamaya çalışır. Burada Wittgenstein felsefesinin temel ilkeleri de zaten dil-dünya ilişkisini anlamlandırırken mantık bloklarıyla sınırlandırılmasıdır. Dil-dünya ilişkisindeki mantık ve olgu-dışılık aynı zamanda dil-dışılık ve varlık-dışılık bağlamında bir ontolojik olumsuzlamaya kapı aralamaktadır.

Wittgenstein dili mantıkla ilişkilendirdiğinden, bu denkleme denk düşmeyen cümleler de herhangi bir anlam taşımadığından, söylenmemelidir. O, hakkında konuşulamayan şeyler için susulması gerektiğini savunmaktadır: 'Konuşamadığın şey hakkında susmalısın (sessiz kalmalısın)**** Bu fikir, gerçekliğin çarpıtılmasına bir tepki olarak doğmuştur. Ünlü filozofa göre dil bir sistemdir; üstelik de son derece dinamik bir sistem. Burada 'dil oyunları' vardır, oyun olması dilin içerisindeki anlamsal belirsizliklerden kaynaklanmaktadır (Topbaşoğlu, 2023: 39).

Dilin bir oyun olduğunu savunan ünlü filozofa göre, bu oyun da kuralına göre oynanmakta ve bu kurallar da ait olduğumuz toplum tarafından belirlenerek şekillenmektedir. Adlar ve adlandırmalardan çok, cümleleri yani cümleleri oluşturan sözcükleri odağa alan Wittgenstein, onların göndergeleriyle değil, dildeki kullanımlarıyla belirlendiğine inanmıştır. Dolayısıyla burada anlamsal bir istikrar söz konusu olmayabilir; bu noktada *bağlam* belirleyicidir. Bu nedenle sözlerin ve sözcüklerin anlaşılmasında dilin ve dili anlamlı kılan toplumsal parametrelerin anlaşılması gerekmektedir.

Bağlamı önemseyen önemli filozoflardan biri de St. Augustine'dir. Ona göre sözcükler hem gerçekleri açığa çıkarmakta hem de onları gizleyebilmektedir; gücünü de tam da bu noktadan almaktadır. Özellikle Orta Çağ odaklı bir okuma yapıldığında, başta St. Augustine olmak üzere birçok filozof sözcüklerin anlamsal değerinin ilahi bir kökene dayandığını iddia ediyor, onlara atfedilen anlamların da Tanrı tarafından belirlendiğine inanıyorlardı. Yani burada dogmatik, modern yaklaşımlardan keskin bir sınırla ayrılan nesnel, sabit bir anlamın kabulü söz konusuydu. İddia edilebilir ki, St. Augustine ve Patristik dönemi, kanonik İnciller üzerine yaptıkları hermeneutik okumaların dilbilimi hatta sistematik felsefeyi etkilediği söylenebilir. Diğer yandan bu dilbilimsel yaklaşımın ilahi metinler üzerindeki Patristik etki, Aristo felsefesini dondurarak Avrupa Orta çağ'ını karanlık bir fundamental yapıya dönüştürmüştür. Dilbilim açısından tek tipten bu okuma biçimi, Aristo felsefesini St. Augustine ve öncülerle geriletirken çok yüzyıl sonra İbn Rüşt gibi Endülüslü filozoflar St. Augustine'nin başlattığı disiplini sürdüren Thomas Aquinas etkileyerek Aristo'yu yeniden yorumlama olanağına kavuşturmuşlardır. Dolayısıyla dilbilimsel açıdan ünlü filozof, dilin sınırlarını ilahi gerçekliğin ifadesiyle çizmiş; bu noktada da dili yetersiz bulmuştur. Ona göre, ancak semboller, işaretler, metaforlar yoluyla derinlerdeki gerçeklik anlaşılabilir. Sözcükler/ kelimeler de bu noktada son derece kilit rol oynar; çünkü kendilerinden öte bir şeye işaret eder; St. Augustine'nin meşhur işaret teorisi de buradan temellenmektedir.

Başka bir açıdan diğer birçok teori ve bu teorileri geliştiren filozoflara göre, dil doğuştan gelen bir olgudur ve dil edinme yetisi de dolayısıyla doğuştan gelen bir yetenektir. Bu yaklaşım, dilin insan beynine fiziksel olarak bağlı biyolojik bir adaptasyon olduğunu savunan Noam Chomsky tarafından

*** *Tractatus Logico-Philosophicus*: L. Wittgenstein'in ilk felsefesi (ilk Wittgenstein) ya da onun birinci dönem felsefesine gönderme yaptığı düşünülen ünlü eseri; ikincisi ya da ikinci dönem felsefesine gönderme yaptığı düşünülen eseri ise *Felsefi Soruşturmalar*'dır.

**** L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev. Oruç Aruoba, Metis Yay., 7. Baskı, İst. 2020, s. 219.

popüler hale getirilmiştir. Örneğin Süssmilch, dilin kökenine dair "ilahi ihsan hipotezi" denebilecek bir görüş sergiler. O, dilin de "bütün güzel ve mükemmel ihsanların dağıtıcısı" diye nitelendirdiği Tanrı'dan gelen bir ihsan olduğunu düşünür (Penisson, 1997: 20). Herder bazı eksiklikler görse de temelde onu destekler. Yine De Bonald, dilin insana ondan çok daha yüce bir varlık tarafından nakledilmiş (transmission) olduğunu benimsemek gerektiğinin altını çizer. De Lamennais da sözü dinin insana öğrettiği bir şey olarak görür ve dünyada imanının ortadan kalkması halinde ne dilin ne kesinliğin ne cemiyetin ne de hayatın kalacağına kanidir (Altınörs, 2018: s. 152-153 & 1836:113). Dil ve anlam olayına ilahi boyuttan bakan diğer bazı filozoflar gibi, Süssmilch'in söz konusu görüşlerinin de dayanağı olarak Kitab-ı Mukaddes gösterilmektedir. Tanrı var olur ve daha sonra onun 'kelamı' gelir.

Yine Kristeva'ya göre söylenecek olursa; aktarım ilişkisinde gerçekleşen yorumlamayla tanımlanabilir ve dönüştürülebilir belirlenimlere ve zorlamalara boyun eğen bilinçdışında bir psikik yaşam mevcuttur. Yani dürtü ile dil arasında yer alan aralıkta biçimlenen benler kadar nesne tipinin de bu çoğulluğu üzerinde öncelikli durmak önemlidir' (Kristeva, 2017: 44). Başka bir deyişle psikodinamik olarak içgüdünün/dürtülerin dil olgusu üzerindeki etkisini vurgulayan Kristeva, asıl egemen yapıyı belirleyen temel epistemolojiyi dilden başlatır. Dolayısıyla dil, Kristeva'da yapısal bir dizgeler sistemi ve problemi olmaktan çıkar; klinik sorununa dönüşür. Kristeva dili etkilenen nesne durumuna sokarak şu hayati soruyu sorar: "*(Kronolojik ve mantıksal olarak konuşulduğunda) ön-nesneler nefes alma, beslenme ve hareket etme talebine yönelik önemli bilgi merkezleri yok mudur?*" (Kristeva, 2018: 50). Dolayısıyla Kristeva bağlamında dil, ön-nesnenin belirleyiciliği açısından spekülative kliniği sonuç-etken noktasında açığa çıkarır.

Dil- ses ilişkisine değinirsek de dil ve sesler arasındaki ilişkiyi çevreleyen ana tartışmalardan biri, dilin doğası gereği sese bağlı olup olmadığı veya sestten bağımsız olup olmadığıdır. Dilin sesle bağlantılı olduğunu savunan felsefelerden biri, belirli seslerin dilde kullanılabilecek içsel anlamlara sahip olduğunu öne süren fono-semantiktir. Özellikle dildeki ahenkli poetik özellikleri de içeren bu durum, Eliot'un ilk mağara yazıları olarak Anglosakson ağıt ve ilahilerindeki kafiye sisteminin fonetik gelişimine işaret etmesi bakımından önemlidir. Dili, fonetik çerçevesinde sessel, yani sesbirimsel bir yapı olarak algılamının kuramsal karşılığına denk gelmektedir.

Ses- anlam ilişkisi üzerine tartışmalar Antik Yunan'a kadar gitmekte, burada karşımıza yine Platon çıkmaktadır. Bu konu hakkındaki ilk düşünce tohumları, Antik Yunan döneminde Platon tarafından atılmış olup Platon'un *Cratylus* adlı eserinde, Sokrates iki öğrencisi ile birlikte nesnelere verilen isimlerle nesneler arasında bir benzerliğin olup olmadığını tartışmaktadır (Ayyıldız Ay, 2017: 19). Platon'dan etkilenip, onun düşüncelerini dayanak olarak gören dilbilimin öncü ismi Ferdinand de Saussure dil göstergelerinin "nedensiz, keyfi" olduğu fikrini savunur (Saussure, 1998: 114). Dil göstergelerinin "nedensiz" oluşuyla ise, gösteren (sesdizgesi) ve gösterilen (anlam) arasındaki bağın hiçbir ilişkiye dayanmadığı, yani saymaca olduğu ifade edilmektedir (Ayyıldız Ay, 2017: 19). Hâlbuki Saussure 'nedensizliğin' modern zamanda Deleuze ve Guattari tarafından despotik bir dayatma, üst kodlamaları nedensiz bırakmayla alakalı olarak keyfiliğin egemen olduğu faşist bir dil rejimi olduğuna yönelik tenkitleri, tıpkı Saussure gibi Freud psikodinamik kuramını da bu bağlamda egemen neden-sonuç ilişkisine yönelik dogmalar silsilesi olması hasebiyle eleştiriye açık hale getirmiştir.

Dil, ses ve anlam ekseninde gelişen ilişkiler yakın zamana kadar görece keşfedilmemiş ve dilbilimde henüz tam olarak yer edinmemiş bir alandır. Dil felsefesinde ise ses üzerine araştırma ve çalışmalar insanların bir iletişim aracı olarak sesi kullanmasına fırsat tanıyan özelliklerine odaklanır. Bu özellikler perde, ses, tonlama ve tını içerir. Bunlar duyguları iletmek, fikirleri ifade etmek ve anlam yaratmak dâhil

olmak üzere farklı amaçlar için kullanılabilir. Yine dil felsefesi, ses ve temsil arasındaki ilişkiyi de dikkate alır. Bu, diğer nesneleri veya kavramları temsil etmek için seslerin nasıl kullanılabileceğini incelemeyi içerir. Örneğin, dünyadaki nesneleri temsil etmek için sözcükler kullanılabilirken, notalar duyguları temsil etmek için kullanılabilir. Dolayısıyla da dil ve ses arasında oluşan bu felsefenin en olağan dışı ve dikkat çekici özelliği ses- anlam ilişkisidir. Bu ilişki, kendisini açıklamaya çalışan biz dizi teoriye ev sahipliği yaptığı gibi, son derece karmaşık ve çok yönlüdür. Bu teorilerden en bilineni, kuşkusuz, dilbilimsel görecelik teorisidir ki söz konusu teori, dilimizin dünyayı görme şeklimizi nasıl şekillendirdiğine vurgu yapar.

Tarih boyunca birbirinden farklı filozoflar farklı işaret teorileri geliştirmişlerdir. Elbette ki bunlardan en önemlisi işaret, simge ve sembollerini inceleyerek, bunların bireyler ve kültürlerce yorumlanmasını sağlayan göstergebilimdir. Çünkü işaretler, dilin ve iletişimin gelişmesinde önemli bir rol oynayarak, bireylerin sözcükler ve diğer semboller aracılığıyla anlam yaratmasına ve iletmesine yardımcı olur. Ünlü İsviçreli dilbilimci (dilbilimin babası ve yapısalcı anlayışın öncüsü kabul edilen) Ferdinand de Saussure ve Amerikalı ünlü pragmatist filozof (Pragmatizm akımına adını veren ve öncüsü kabul edilen) Charles Sanders Peirce'in eş zamanlı ve birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları akademik çalışmalar, günümüzün son derece aktüel ve de yüzü geleceğe dönük olan disiplinlerinden olan göstergebilimin temellerini atmıştır. Göstergebilim, işaretlerini üç unsur çerçevesinde değerlendirmektedir: işaretin kendisi, işaret tarafından atıfta bulunulan nesne veya şey ve onu alan, yani işareti yorumlayan veya anlayan kişi.

4. Göstergebilim

Dili anlamamıza ve anlam arayış yolculuğumuza eşlik eden işaretler, bir dizi yol ve yöntemle işlemektedir. Bunlar kimi zaman bir görsel, sembol ya da resim/ çizim olarak karşımıza çıkmakta ve böylece iletişimi dile bağlı kalmadan bir çağrışım, bir sinyalle başlatmaktadır. Bunlar gündelik hayatımızda sıkça başvurduğumuz bir jest ya da mimik olabilir. Bunun yanında yine uluslararası bir kullanım alanına ve işlevsel olarak düşünüldüğünde ilk akla gelenlerden olan trafik işaretleri de olabilir. Trafik lambaları, levhalar, tabelalar bu anlamda ciddi birer uyarıcıdır. Bir kamu kuruluşunun veya özel bir işletmenin çalışma saatlerinin yazdığı bir tabela, önemli bir yönlendiricidir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu uyarıcı ve yönlendirici işaretler, özellikle farklı bir şehre ya da ülkeye gittiğimizde, dahası dil noktasında da yetersiz olduğumuzda son derece faydalıdır. Birbirinden farklı dillerde konuşan yani dil vasıtasıyla iletişim kuramayan insanları asgari müşterekte buluşturmaktadır.

Göstergebilim ve dilbilim arasında son derece kuvvetli bir bağ söz konusudur. Çoğu zaman birlikte çalışan bu iki disiplinde rol oynayan belirgin kavramlar vardır: Bir şeyin yerine geçen (herhangi bir nesne olabilir) işaretler; gösteren ve gösterilen (göstergenin temsili); simge ve semboller (temsili ettiği şeyle doğrudan ya da dolaylı bir bağa sahiptir); yan anlam (bir sözcüğün duygusal, subjektif çağrışımı); düz anlam (sözcüğün ilk ve gerçek anlamı) ve metinlerarasılık (dilsel göstergelerin veya sembollerin diğer kültürel alanlarla bağlantı kurması). Kültürel kodlar dilin sembolizmini büyük ölçüde etkileyebilir. Örneğin, deyim, atasözü, beddua, hayırdüa gibi söz varlıkları kültürel bağlamdan temellenen farklı çağrışımlar yapabilir. Bunun yanında yine simgeler, semboller ve metaforlar da kültürel farklılıklar noktasında değerlendirilmeye değerdir. Dünyadaki herhangi bir kültürde belirli bir ideolojiye, fikre ya da akıma işaret eden bir simge, başka bir kültürde anlamsal ve de toplumsal olarak tamamen zıt bir örneği temsil edebilir. Ya da bir şeyi sembolize eden bir renk, bir rakam ya da bir ifade, başka bir kültürde herhangi bir anlama karşılık gelmeyebilir ve dolayısıyla dil dünya görüşü noktasında düşünüldüğünde bir şeyi idealize etmeyebilir.

Ayrıca göstergebilim, dilin ses yaratmak için nasıl kullanılabileceğini ve seslerin anlam yaratmak için nasıl kullanılabileceğini anlamaya yardımcı olur. Sözcükler ve sesler, belirli anlamları iletmek ve belirli duyguları uyandırmak için tercih edilir ve bu yolla da önemli birer uyarıcı olarak hayatın içinde çoğu zaman karşımıza çıkar. Konuşmada dili temsil eden, sestir; dolayısıyla bir gösterge olarak ses alıcıya sinyaller gönderir. Dilin gösterilen olduğu bir bağlamda ses ve diğer duyuşal sinyaller de ona eşlik eder. Gösterilenler, gösteren aracılığıyla aktarılan zihinsel kavram veya anlamdır. Ses ve dil arasındaki ilişki ikonik ya da dizinsel olabilir. Yani ses doğrudan temsil ettiği anlama benzeyebilirken, öte yandan herhangi bir durum veya olayla da ilişkilendirilebilir. Örneğin bir bardağın kırılırken çıkardığı ses gerçekten bir kırılma sesine işaret edebilirken (ikonik), bir kahkaha sesi mutlu birini temsil ediyor olabilir (dizinsel). Burada anlamın bağlama-gönderimliliği söz konusudur. Bağlama- gönderimlilik, herhangi bir nesnenin ya da etkinliğin anlamının, kendi bağlamından türetildiği, yani belirli bir bağlama endekslendiği (dizinselendiği) anlamına gelir (Haralambos ve Holborn, 1995: 900). Yani ifadeler anlamlarını kullanıldıkları bağlamdan alırken, kesin anlamlarını içinde üretildikleri somut bağlama gönderim yaparken kazanır' (Yıldırım, 2020). Bunun yanında dil ses eksininde düşünülürse, bunların göstergebilim yoluyla dini ve kültürel bağlamda yorumlanmasında yine bağlam son derece önemli rol oynar. Örneğin, belirli sesler veya sözcükler, belirli kültürlerde dini, milli, manevi öneme sahip olabilir. Bebeklere söylenen bir ninni, o kültürün içinde yaşayanlar için çok şey ifade ederken, yabancı bir kültür için herhangi bir anlam ifade etmez. Yine bir ilahi, belirli bir grubun dini duygularını, bir marş milli duygularını harekete geçirirken, başka bir kitlenin inançları, dini görüşleri ve de ulusal bilincinde herhangi bir karşılık bulmaz. Dilin kültürel boyutuna gönderme yapan bu yaklaşım, kültürün içine milli ve manevi değer dizgesini alarak onu organik bir bütün gibi görür. Haliyle lirik ve folklorik unsurların başka uluslar için farklılık arz etmesi veya çeviri bilim bakımından kaynak dil ve çevrilen arasındaki anlam bloklarındaki kimi zaman oluşan zorlular dilin kültüre mahsus yapısı üzerinden okunmalıdır. Elbette konunun sonuç-etken aşamasında sadece dilsel ve edebi çıktılar ortaya çıkmaz. Siyasal, diplomatik, sosyolojik ve pedagojik problem alanları da ortaya çıkar.

5. Sonuç

Öncelikli olarak dili, dil felsefesi bağlamında düşündüğümüzde, daha çok insanlar arası iletişimin başlıca sistemi olarak tanımlayabiliriz. Söz konusu sistem, içinde birden çok sembol barındırdığından daha çok sembolik olarak değerlendirilir. Yaklaşımlarını dilin kökeni problemine dayandıran, odağı doğal dillerin yapısı ve işlevselliği olan dil felsefesi de dil ve insani davranışlar arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışır. Dil filozoflarına göre, dil felsefi bağlamda incelenirse, insanın doğası ve işlevselliği noktasında birçok veriye ulaşılır.

Wittgenstein'in dili anlamaya çalışması, dilin nasıl kullanıldığıyla ilişkilidir; ona göre bir sözcüğün anlamı, tam da bu noktada açığa çıkar. Yani ona göre, sözün anlamı, onun kullanımındır; bu ikili arasında herhangi bir karşıtlık durumu söz konusu olursa, 'doğru anlam' açığa çıkmaz. Chomsky, dilin doğasına odaklanırken, dil öğrenme ve edinme süreçlerinden yola çıkan bir yaklaşım geliştirmiştir. Chomsky'e göre, dil, insanın zihninde işleyen bir modül gibidir. Ve hiçbirimiz bir dili doğuştan bilemeyiz; dilbilgisel kurallara hâkim olabilir ve o dile maruz kaldıkça da işlevsel hale getirebiliriz. Dolayısıyla onun dili, işaretler, sözcükler, sesler, sembollerden oluşmaktadır.

Platon da dilin doğasıyla ilgilenir. Ona göre düşünceler ve gerçekler dış dünyadadır; dil yalnızca bunları aktarma aracıdır. Dolayısıyla sözcüklerle somut şeyler tanımlanmazken, soyut fikirler ifade edilebilir. Descartes ise dili, insan için gerekli bir "düşünce altyapısı" olarak görür ki bu alt yapı insan zihnindeki kavramları birbirleriyle ilişkili hale getirir: "Cogito ergo sum" (düşünüyorum öyleyse varım).

Sonuç olarak, dil felsefesinde sözcüklerin, seslerin, işaretlerin incelenmesi, yüzyıllardır varlığını sürdürmüş bir tartışma konusudur. Bu süreç karmaşık olduğu kadar çekicidir de. Antik Yunan'dan günümüze kadar dil filozofları ve modern zaman düşünürleri sözcüklerin doğasından başlayarak, gerçeklikle ilişkilerini anlamaya kadar uzun bir keşfetme serüvenine girişmişlerdir. Dile dair henüz keşfedilmemiş ve öğrenilmemiş çok şey olsa da kesin olan bir şey vardır ki o da sözcükler, dünyayı ve dünyadaki yerimizi anlamamızı sağlayan güçlü birer araçtır. Yine neredeyse her dilde çağrışımlara işaret eden sesbirimler de 'anlamlandırma' noktasında önemli olduğu kadar, anlamın derecelendirilmesi noktasında da birer gösterge niteliği taşıyabilir. Birer çıkarım olarak söylenebilir ki, dil sistemsal dizgeler bütünü olması itibarıyla kaynağı belirli ya da belirsiz Heidegger'in deyişiyle 'varlığın evidir.' İşte aynı zamanda ontolojik bir yapı gerekliliğini vurgulayan bu ifade, dilin olgu rejimlerinde yani edebi, sanatsal, bilimsel, siyasi ve toplumsal alandaki işlevinin düşünce için ön adım olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Dilbilim kuramlarının spekülative arayıcılıkları, yaklaşımlarda teknik ve epistemolojik farklılıklar olsa da düşüncenin ortaya çıkmasında ön koşul oluşu, dil-dünya-düşünce ilişkisinin zamanın değişen şartlarına yönelik Antik dünyadan günümüze yani dijital dünyaya; teorik temellendirme çabalarının hız kazanarak devam edeceğinin de göstergesi şeklinde yorumlanmalıdır.

Kaynakça

- Akyıldız Ay, D. (2017). Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, 17-27.
- Altınörs, S., A. (2012). Dile Davranışçı Yaklaşımlara Chomsky'nin İtirazı Üzerine, *Karadeniz Dergisi*, sayı 14, ss.65-90.
- Altınörs, S., A. (2018). *Platon'dan Chomsky'ye Dil Felsefesi Tartışmaları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Chomsky, A. N. (2002). *Dil ve Zihin*, (Çev. Ahmet Kocaman), Ankara: Ayraç.
- Gülter, F. (2014). *Saul Kripke'nin Felsefi Soruşturmalar Yorumun Eleştirisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.
- Kristeva, J. (2017). *Ruhun Yeni Hastalıkları*, İstanbul: Ayrıntı.
- Kristeva, J. (2018). *Korkunun Güçleri İğrençlik Üzerine Deneme*, İstanbul: Ayrıntı.
- Laurier, D. (1993). *Introduction a la Philosophie du Langage*, Liege, Pierre Mardaga.
- Özcan, Z. (2021). *Dil Felsefesi I* (Mantıkçı Paradigma). Ankara: Sentez.
- Penisson, P. (1977). "Introduction" in *Traite sur l'origine de la langue*, Paris: Aubier- Flammarion.
- Poyraz, H. (2013). Adlandırmanın Doğası ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, 226- 242, 26.04.2013.
- Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- Topbaşoğlu, K. (2023). *Göstergebilim Dil, Kültür ve Çeviri Araştırmaları*, Erzurum: Fenomen.
- Wittgenstein, L. (2014). *Felsefi Soruşturmalar*, (Çev.H. Barışcan). İstanbul: Metis.
- Wittgenstein, L. (2020). *Tractatus Logico- Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba) İstanbul: Metis.
- Yıldırım, Ö. (2020). Dizinsellik (Indexicality) veya Anlamın Bağlama-Gönderimliliği (Web: <https://www.felsefe.gen.tr/dizinsellik-indexicality-veya-anlamin-baglama-gonderimliliği/> Erişim: 10.06.2023).
- Yokuş, O., G., (2021). Putnam ve Kripke'de Anlamın Dışsallaştırılması ve Kuramlarının Eleştirileri (Web: <https://kualiafelsefedergisi.com/2021/07/putnam-ve-kripkede-anlamin-dissallastirilmasi-ve-kuramlarinin-elestirileri-onur-goksel-yokus/> Erişim: 20.05.2023).

Özcan, S. (2022). Noam Chomsky'nin Dilbilim Kuramı Bağlamında Dil ve Zihin İlişkisi. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, (38), 48- 61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tabula/issue/70919/1038058>.